

HALEFU'L-AHMER: ŞAİRLİĞİ, RÂVİLİĞİ VE EDEBİ TENKİTÇİLİĞİ

KHALEFU'L-AHMER AS POET, NARRATOR AND LITERARY CRITIC

HÜSEYİN ERSÖNMEZ

DR. ÖĞR. ÜYESİ., KAHRAMANMARAŞ İSTİKLAL ÜNİVERSİTESİ, İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ
ARAP DİLİ VE BELAGATI ANABİLİM DALI

ASST. PROF., KAHRAMANMARAŞ İSTİKLAL UNIVERSITY, FACULTY OF ISLAMIC SCIENCES
DEPARTMENT OF ARABIC LANGUAGE AND RHETORIC
KAHRAMANMARAŞ, TÜRKİYE

huseyin.ersonmez@istiklal.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0002-7875-9960>

<http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1231959>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
10 Ocak / January 2023

Kabul Tarihi / Accepted
26 Mayıs / May 2023

Yayın Tarihi / Published
Haziran / June 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Haziran / June

Atıf / Cite as

Ersönmez, Hüseyin, "Halefu'l-Ahmer: Şairliği, Râviligi ve Edebi Tenkitçiliği [Khalefu'l-Ahmer as Poet, Narrator and Literary Critic]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 10/1 (Haziran/June 2022): 177-199.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

HALEFU'L-AHMER: ŞAIRLİĞİ, RÂVİLİĞİ VE EDEBİ TENKİTÇİLİĞİ

Öz

Bu çalışmamızda nahiv, nesep ve dil âlimi olan ve Ebû Muhriz künyesiyle tanınan Halefu'l-Ahmer ele alınmıştır. Halef'in özellikle şairlik, râvilik ve edebi tenkitçilik yönleri ön plana çıkarılmış ve bu yönlerine detaylı bir şekilde temas edilmiştir. Öncelikle Halef'in hayatı hakkında genel bilgi verilmiştir. Bu anlamda kaynaklara baktığımız zaman Halef'in Fars veya Türk asıllı olduğu yönünde rivayetlere rastlamaktayız. Halef, döneminin önde gelen dil âlimlerinden İsâ b. Ömer es-Sekafi (öl. 149/766), Yûnus b. Habîb (öl. 182/798) ve Ebû Amr b. A'lâdan (öl. 154/771) dersler almıştır. Arap şiir ve edebi tenkidıyla eski Arap şiirinin ezberlenip rivayet edilmesi konularındaki ilmini ise Hammâd er-Râviye'den (öl. 160/776-77 [?]) almıştır. Basra'daki bütün âlimlerin şiirdeki hocası kabul edilen Halefu'l-Ahmer başta Asmaî (öl. 216/831) olmak üzere Ebû Nuvâs (öl. 198/813 [?]) ve İbn Sellâm el-Cumâhî (öl. 231/846 [?]) gibi önemli dilciler yetiştirmiştir. Halef'in hayatıyla ilgili genel bilgiden sonra onun şairliği, râvilîği ve edebi tenkitçiliği ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Buna göre, Halef'in şiirdeki yetkinliği konusunda hiç şüphe olmadığı, onun insanlar arasında şiiri en iyi rivayet eden ve onu en iyi bilen birisi olduğu aktarılmaktadır. Halef'in şiir konusundaki yetkinliği ve şairlik yönünün yanı sıra râvilîği de onu ön plana çıkarmaktadır. Şöyle ki, Emevi dönemi sonları Abbasi dönemi başlarında çoğunlukla sözlü olarak aktarılan şiirin tedvinine geçilmiş ve özellikle de Basra ve Kûfe şehirleri şiir rivayetinde daha çok önem verilen ilim merkezleri haline gelmiştir. Kûfe rivayet ekolünün öncülüğünü Halef'in hocası Hammâd er-Râviye yaparken Basra'da ekolün öncülüğünü Halef yapmıştır. Bunun yanı sıra Halef şiir rivâyeti ve tenkidinde hocası Hammâd'dan çok fazla istifade etmiş dahası hocasının önüne geçmiştir. Yetkin bir şair ve râvi olan özellikle de Cahiliye şiirlerinin üslubuna benzer şiir söylemede başarılı olan Halef'in çokça şiir inşâd edip bunu eski şairlere nispet ettiği yönünde iddialar da ortaya atılmıştır. Bununla birlikte Asmaî, İbn Sellâm el-Cumâhî ve Ebû Amr gibi şiir alanında otorite sahibi âlimler Halef'in rivayetlerinin güvenilirliği hususunda olumlu görüşlerini zikretmişlerdir. Yine el-Câhız (öl. 255/869) Halef'in rivayetlerine güveniyor olmalı ki, ondan birçok şiir aktarmıştır. Şiirlerle ilgili uydurmaların her biri İrân asıllı olan Kûfe ekolünden Hammâd er-Râviye ve onun talebesi Basra ekolünden Halefu'l-Ahmer üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu olayı, Basra ve Kûfe dil mektepleri arasında cereyan eden ve birbirlerini şiirde uydurmacılık, yalancılık gibi durumlarla suçlama gayreti, râvilerin daha fazla şiir birikimine sahip olma ve rivayet etme mücadelesine dayandıranlar olmuştur. Bunun yanı sıra Arap ırkçılığına karşı aslı Arap olmayanlar arasında gerçekleşen bilhassa da Fars asıllı Müslümanlar arasında bir karşı tepki olarak ortaya çıkan ve Araplarla özellikle de edebî sahada mücadeleye giren Şuûbiyye hareketi gibi durumlara bağlayanlar da olmuştur. Ayrıca şiirde çok iyi olması, siyasi otoriteye muhalif bir tutum içerisinde olan alevi bir kişiliğe sahip olması da kendisine yapılan uydurma ithamlarının sebeplerinden sayılmıştır. Çalışmamızda Halef'in şiirleriyle ilgili dilciler arasındaki yaklaşım genel olarak iki grup altında incelenmiştir. Bunlardan birinci grubu Ebû Hâtim es-Sicistânî (öl. 255/869), Ebu't-Tayyib el-Lugavî (öl. 351/962), Ebû Ali el-Kâlî (öl. 356/967), İbn Nedîm (öl. 385/995 [?]) gibi Halef'e aşırı düşmanlık besleyen, ciddi ithamlarda bulunanlar oluşturmaktadır. İkinci grubu ise Asmaî, İbn Sellâm, Ebû Nuvâs gibi Halef'in rivayetlerinin güvenilirliğine bağlı olanlar teşkil etmektedir. Çalışmada özellikle Halef'e ithamda bulunan dilcilerin görüşleri değerlendirilerek bazı tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Son olarak çalışmamızda Halef'in edebi tenkitçilik yönü ele alınmıştır. Kaynaklar arasında Halef'in edebi tenkitçiliğini en fazla anlatan eserlerin Ebû Ali el-Kâlî'nin *el-Emâlî* adlı eseri, İbn Reşîk'in (öl. 456/1064) *el-Umde*'si olduğu görülmektedir. Bu rivayetlerin çoğu da Asmaî'den nakledilmektedir. İbn Reşîk, Ebu Amr b. Alâ ve arkadaşlarının edebî tenkit alanında

Halefu'l-Ahmer'le yarışamayacaklarını, Halef'in bu alanda çok iyi olduğunu söylemiştir. Bu anlamda Halef'e arz edilen ve onun görüşlerine başvuru olan birtakım rivayetler üzerinden onun eleştirmenlik yönü açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Şiir, Rivayet, Edebi Tenkit, Halefu'l-Ahmer.

KHALEFU'L-AHMER AS POET, NARRATOR AND LITERARY CRITIC

Abstract

In this study Khalefu'l-Ahmer, who is a scholar of syntax, history and language, and known as Abū Muhriz, is discussed. Especially the poetic, narrator and literary criticism aspects of Khalef have been highlighted and these aspects have been handled in detail. First of all, general information about Khalef's life is given. There are rumours that Khalef is Persian or Turkish origin. He took lessons from Isa b. 'Umar al-Sakafī (d. 149/766), Yūnus b. Habīb (d. 182/798) and Abū 'Amr b. A'lā (d. 154/771). who are three of the leading language scholars of his time. He received his knowledge on Arabic poetry and literary criticism, and on memorizing and narrating old Arabic poetry from Hammād al-Rāviye. Khalefu'l-Ahmer, who is accepted as the teacher of all the scholars in Basra in poetry, trained important linguists such as Asmaī, Abū Nuwās (d. 198/813 [?]) and Ibn Sellām al-Cumāhī (d. 231/846 [?]). After the general information about Khalef's life, his poetry, narrator and literary criticism are evaluated under separate headings Accordingly, it is reported that there is no doubt about Khalef's competence in poetry, and that he was the best narrator of poetry among people and the one who knew it best. At the end of the Umayyad period, at the beginning of the Abbasid period, the collection of poetry, which was mostly transmitted orally, was started to collect, and especially the cities of Basra and Kūfe became centers of ilm where poetry narration was given more importance. While Hammād al-Rāviye, Khalef's teacher, led the Kūfe school of narration, in Basra, he was the leader of the school. Khalef, who was a competent poet and narrator, especially in singing poetry similar to the style of the poetry of the Jāhiliyyah, was also alleged to have composed many poems and attributed them to the ancient poets. However, scholars who have authority in the field of poetry such as Asmaī (d. 216/831), Ibn Sellām al-Cumāhī and Abū 'Amr have mentioned their positive views on the reliability of Khalef's narrations. Again, Cāhız quoted many poems from Khalef, so it is understood that he must be relying on the narrations of Khalef. Each of the accusations of fabrications of poems focused on Hammād al-Rāviye from the school of Kūfe, who was of Iranian origin, and his student, Khalefu'l-Ahmer, from the school of Basra. There was a struggle between the linguistic schools of Basra and Kūfe to accuse each other of falsehood. In addition, the fact that he was not an Arab and that he was an alevi who was in opposition to the political authority was also considered among the reasons for the fabrication of accusations against him. In the study, the approach among linguists about Khalef's poems has been examined in general under two groups. The first group of them is who had hostility feeling towards Khalef and make serious accusations against him as Abū Hātim es-Sicistānī (d. 255/869), Abū Tayyib al-Lugavī (d. 351/962), Abū Ali al-Kālī (d. 356/967), Ibn Nedīm (d. 385/995). [?]. The second group consists of those who depend on the reliability of Khalef's narrations such as Asmaī, Ibn Sellām and Abū Nuwās. In the study, some determinations were tried to be made by evaluating the views of the linguists who accused Khalef in particular. Finally, in our study, the literary criticism aspect of Khalef is discussed. Among the sources, it is seen that two important works that describe the literary criticism of Khalef are Abū Ali al-Kālī's *al-Emālī* and Ibn Reşik's (d. 456/1064) *el-'Umde*. Most of these narrations are narrated from

Asmaî. Ibn Reşîk said that Abû 'Amr b. A'lâ and his friends could not compete with Khalefu'l-Ahmer in the field of literary criticism, and that Khalef is very good in this field. In this sense, Khalef's criticism has been tried to be explained through some narrations presented to Khalef and his views about them.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Poetry, Narration, Literary Criticism, Khalefu'l-Ahmer.

GİRİŞ

Eski Arap şiiri, Cahiliye dönemi Araplarında en önemli sanat unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Cahiliye Arapları şiirlerinde toplumun bütün yönlerine temas etmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla eski Arap şiiri Cahiliye dönemi Araplarının bir bakıma bilgi ve kültür hazinesini oluşturmaktadır. Bundan dolayı bu şiirin korunması ve sonraki nesillere aktarılması onlar için büyük önem arz etmektedir.

Hicrî II. ve III. (milâdî VIII., IX.) asırlarda şifâhî yolla nakledile gelen eski dilsel ve tarihî malzemeyi derleyen âlimlerin kanaatlerine göre bugün güvenilir sayabileceğimiz eski Arap şiirleri milâdî V. asrın sonları ve VI. asrın ise ilk zamanlarına kadar götürmek mümkündür. Bir sanat geleneği üzerine inşa edilmiş bu şiirler; mevcut yapıları, dilleri ve üslûp özellikleri ve nazmedilme yöntemleri gibi yönleriyle gelişimini çok uzun bir zamanda tamamlamıştır.¹

Eski Arap şiirinin Cahiliye döneminde derlenmiş olabileceği görüşü olmakla birlikte bu dönem şiirinin sonraki nesillere aktaran en önemli vasıtanın sözlü rivayet olduğu söylenebilir. Bu şiirlerin sözlü rivayeti üç şekilde olmuştur: Birincisi, şairlerin birbirinin şiirini rivayeti; ikincisi, her kabilenin kendi şairlerinin şiirlerini rivayeti; üçüncüsü ise farklı kabilelerden şiir râvilerinin meclislerde ve edebî toplantılarda daha önce ezberledikleri bazı şiirleri rivayet etmeleri şeklindedir.² Burada râvilere çok ciddi iş düşmektedir. Zira şiirin sonraki nesillere doğru bir şekilde aktarılması bir anlamda onların şiir rivayetini düzgün bir şekilde yapmalarına bağlıydı. Ayrıca eski şairlerin her birinin özel bir râvisi olduğu ve bunların da belli başlı şairlerden oldukları görülmektedir. Çalışmamızda ele aldığımız Halef de önemli râvilerden biri olmakla birlikte aynı zamanda onun şairlik ve edebî tenkitçilik yönü de ön plana çıkmaktadır.

Emevi döneminin sonları Abbasi dönemi başlarında, çoğunlukla sözlü olarak aktarılan şiirin derlenmesine geçildiğini ve bilhassa da Basra ve Kûfe şehirlerinde şiirlerin rivayet edilmesine ehemmiyet verildiğini görüyoruz.

¹ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2019), 8.

² Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I (Cahiliye Dönemi)* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2014), 94.

Bu sebeple Ebû Amr b. A'la ve Halefu'l-Ahmer'in (öl. 180/796 [?]) Basra'da; Hammâd er-Râviye'nin (öl. 160/776-77 [?]) ise Kûfe'de öncülük ettiği, şiir ve edebiyat âlimlerinden oluşan iki ayrı şiir rivayet ekolü ortaya çıkmıştır.³

Basra şiir rivayeti ekolünün öncülerinden olan Halefu'l-Ahmer'i ele alacağımız bu çalışmamızda Halef'in şairliği, râviliği ve edebi tenkitçiliği üzerinde durulacaktır. Ülkemizde yapılan bazı çalışmalarda Halef'in bu yönlerine kısaca temas edilmiş olmakla birlikte, burada müstakil bir çalışma halinde Halef'in şiir rivayetindeki yeri, rivayetlerinin güvenilirliği ve edebi eleştirisi daha detaylı bir şekilde ele alınmaya çalışılacaktır.

1. HALEFU'L-AHMER

1.1. Hayatı

Nahiv, nesep, ahbâr ve dil âlimi Ebu Muhriz künyesiyle tanınan⁴ Halefu'l-Ahmer, Fars asıllı olan ebeveyni Ferganalı⁵ veya Horasanlı⁶ olup Basra şehrinin valisi Bilâl b. Ebû Bürde'nin kölesidir.⁷ Halef'u'l-Ahmer'i ve anne-babasını âzat eden vali aynı zamanda Halef'in şiir ilmini aldığı meşhur hocalarından Hammâd er-Râviye'yi koruduğu gibi onu da korumuş ve ilmi anlamda yetkinleşmesinde her türlü yardımda bulunmuştur. Bazı rivayetlerde Basra valisinin babası olan Kûfe Kadısı Ebû Bürde'nin,⁸ diğer bazı rivayetlerde ise Ebû Mûsâ el-Eş'ârî veya Benî Ümeyye'nin âzat ettikleri kölelerden oldukları⁹ zikredilmişse de aslında Basra valisi Bilâl b. Ebû Bürde el-Eş'ârî'nin âzatlıları olmaları daha isabetli görünmektedir. Halef'in kendisine atfedilen Eş'ârî nisbesi de buradan kaynaklıdır.

Genel olarak el-Ahmer denildiği zaman Halefu'l-Ahmer anlaşılrsa da bazı kaynaklarda meşhur dil âlimi el-Kisâî'nin (öl. 189/805) talebelerinden Ali b. Hasan el-Ahmer'den ayırt edilebilmesi için Halef'e el-Basrî nisbesi de eklenmiştir. Arap dili âlimleri arasında el-Ahmer ismiyle zikri geçen bu iki âlim diğerlerine göre daha çok meşhur olmuştur. Bununla birlikte meşhur dilci eş-Şeybânî (öl. 213/828) ile tarihçi Ebân b. Osman el-Lü'lûi de aynı isimle anılmışlardır. Bunun yanı sıra Arap dilcilerinin arasında Halef adına

³ Demiryak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I (Cahiliye Dönemi)*, 98.

⁴ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *eş-Şi'r veş-Şu'arâ'* (Kâhire: Dâru'l-Hadis, 1423), 2/776.

⁵ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r veş-Şu'arâ'*, 2/776.

⁶ Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk İbn Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrût: Dâru'l-Marife, 1997), 72.

⁷ Salâhuddin Halil b. İzziddin Aybeg es-Safedi, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, thk. Ahmet el-Arnâût - Türkî Mustafa (Beyrût: Dâru İhyâit-Turâs, 2000), 13/219.

⁸ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r veş-Şu'arâ'*, 2/776; Ebu't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim (Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2009), 59; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic ez-Zübeydi, *Tabakatu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim (Dâru'l-Maârif, ts.), 161.

⁹ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 72.

sahip ondan daha fazla kişi bulunsa da bunlar arasında da en meşhuru çalışmamızda ele aldığımız Halefu'l-Ahmer'dir.¹⁰

Öte yandan zunbûriyye meselesinde adı geçen "Ahmer" Kisâî'nin talebesi olan Ali b. Mübarek el-Ahmer el-Kûfi olup Halefu'l-Ahmer el-Basri değildir. Bu karışıklığın sebeplerinden birisi İbn Hişâm'ın (öl. 761/1360) *Muğni'l-Lebîb* isimli eserinde Halef olarak bahsetmesi¹¹ ve diğer bazı dilcilerin buradan hareketle bu olayda adı geçen Ahmer'in, Halefu'l-Ahmer olduğunu kabul etmesidir.¹²

İbnü'l-Mu'tezz'in (öl. 296/908) *Tabakâtuş-Şuarâ'* adlı eserinde geçen bir rivayette Halef'in bütün ısrarlara rağmen "lâ ilâhe illallah" diyemeden vefat ettiği aktarılmıştır.¹³ Buna karşılık ise diğer birtakım kaynaklar onun hayatının son zamanlarında tövbe ettiğini ve ömrünün kalan kısmını ibadet ve Kur'an kıraatiyle geçirdiğini kaydetmektedir.¹⁴

Genel kabule göre Halef yaklaşık 180 (796) yılına doğru vefat etmiştir.¹⁵ Halef'in ölümünden sonra Ebû Nüvâs (öl. 198/813 [?]) Halef için birçok mersiye yazmıştır.¹⁶

1.2. Kişiliği

Bazı kaynaklarda Halef'in yalancı olduğu ve bundan dolayı Cahiliye şairleri adına birçok şiir uydurduğu rivayet edilmektedir.¹⁷ Tâhâ Hüseyin (öl. 1973) şiir rivayetinde Basralıların önderi olduğunu söylediği Halef'in ahlakî ve dinî açıdan zayıf, sarhoş, yalancı ve fasık bir kişiliğe sahip olduğunu söyler.¹⁸ Bununla birlikte daha sonraları tövbe etmiş ve dini meselelerde hassasiyet göstermiştir. Her gün Kuran-ı Kerim'i hatmettiği ve bazı idarecilerin kendi istekleri doğrultusunda şiir söylemesine karşılık çok para vermeyi teklif etmelerine rağmen Halef'in bunu kabul etmediği de rivayet edilmektedir.¹⁹

Arap edebiyatının önemli isimlerinden İbn Sellâm (öl. 231/846 [?]), Halefu'l-Ahmer için şöyle der: "Ondan bir haber veya bir şiir işittiğimiz za-

¹⁰ İsmail Durmuş, "Halef el-Ahmer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1997), 15/234.

¹¹ Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Yûsuf b. Aḥmed b. 'Abdullâh İbn Yûsuf, Cemâleddin İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arib*, thk. Mâzîn Mübarek (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1985), 122.

¹² Abdullatîf Hammûdi et-Tâi, "Halefu'l-Ahmer beyne yedey'il-Kadâil-Edebi", *Mecelletu'l-Âdâb* 90 (2009), 126.

¹³ Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtuş-Şuarâ'*, thk. Abdussettâr Ahmed Ferrâc (Kâhire: Dâru'l-Maârif, ts.), 147.

¹⁴ el-Lugavî, *Merâtibü'n-Nahviyyîn*, 59; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, 13/220.

¹⁵ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, 13/219.

¹⁶ el-Lugavî, *Merâtibü'n-Nahviyyîn*, 60; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r veş-Şu'arâ'*, 2/776.

¹⁷ el-Lugavî, *Merâtibü'n-Nahviyyîn*, 59; ez-Zübeydî, *Tabakatu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, 163.

¹⁸ Tâhâ Hüseyin, *Fiş-Şi'ri'l-Câhili* (Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1926), 119.

¹⁹ el-Lugavî, *Merâtibü'n-Nahviyyîn*, 59.

*man, o sözü ilk söyleyenin kim olduğunu önemsemezdik.*²⁰ Bu ifadeler İbn Sellâm'ın Halef'in sözüne ne denli itimat ettiğini de göstermektedir.

1.3. Hocaları

Halefu'l-Ahmer'in hayatının ilk yılları kölelik içinde geçmesine rağmen Basra'da döneminin büyük âlimlerinden ders alma imkânı bulmuştur. Yûnus b. Habîb'in (öl. 182/798) yirmi yıl boyunca derslerine devam etmiş bunun yanı sıra İsa b. Ömer es-Sekafî'den (öl. 149/766) ve Ebû Amr b. A'lâdan (öl. 154/771) nahiv ve lügat ilmini okumuştur. Bunun yanı sıra eski Arap şiirinin tenkidiyle ezberlenip rivayet edilmesi konularındaki ilmini Hammâd er-Râviye'den almıştır.²¹ İlim hayatının büyük bir kısmını Basra'da geçirmiş olan Halef, kimi zaman Kûfe'ye de gitmiş ve orada kalmıştır.²²

1.4. Talebeleri

Halef'in talebelerinin arasında en meşhuru hiç şüphesiz Asmaî'dir (öl. 216/831). Asmaî, Halef'in en meşhur ve seçkin öğrencisi olup eski Arap şiirinin rivayet edilmesi, tenkidi ve tashihi konularındaki kapsamlı bilgisini hocasından almıştır. Ebû Ubeyde'nin (öl. 209/824) de ifade ettiği gibi Halef yalnızca talebesi Asmaî'nin değil aslında Basralı bütün âlimlerin şiir alanındaki hocasıdır.²³ Halef'in diğer öğrencileri arasında edebî tenkidin önemli isimlerinden İbn Sellâm el-Cumahî'yi de sayabiliriz.²⁴ Ayrıca Halef'in vefatından sonra ona birçok mersiye nazmeden meşhur şair Ebû Nüvâs da onun talebelerindedir. Halef için mersiye söyleyen Ebû Nüvâs, onun bir kısım şiirlerini divan halinde toplamıştır.²⁵

1.5. Eserleri

Nahiv alanının önemli âlimlerinden birisi olan Halef bu sahada ilk muhtasar eser olan ve kendisine nispet edilen *Mukaddime fi'n-Nahv* adlı bir telif de ortaya koymuştur.²⁶ Arap gramerinin temel meselelerine âyetlerden ve

²⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Ubeydillâh el-Cumâhi, *Tabakâtu Fuhûlîş-Şu'arâ'*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.), 1/23.

²¹ el-Lugavî, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, 59; Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr İbn Hallikân, *Vefâyâtul-A'yân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrût: Dâru Sadr, ts.), 7/245.

²² es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*, 13/220.

²³ Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn İbnu'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ'*, thk. İbrâhîm es-Samarrâi (Zerkâ: Mektebetu'l-Menâr, 1985), 53; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, thk. İhsân Abbâs (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 3/1255.

²⁴ el-Lugavî, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, 79.

²⁵ Ebû'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Kıftî, *İnbâhür-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât* (Beyrût: el-Mektebetu'l-Unsuriyye, 1424), 1/385; Ebu'l-Fazl Celâluddîn es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Sayda: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.), 1/554.

²⁶ İbn Hallikân, *Vefâyâtul-A'yân*, 7/245.

şairlerden örnekler getirerek güzelce özetleyen eser için son dönem diltçilerden Nihad Çetin (öl. 1991), eserin düzenlenme şekli ve önsözünden hareket ederek, eserin Halefu'l-Ahmer'e ait olma ihtimaline şüpheli bir şekilde yaklaşılması gerektiğini ifade etmektedir.²⁷ Bununla birlikte eserde kullanılan dilin Halef'in yaşadığı dönemdeki dil ve nahiv literatürüyle paralel olması gibi delillerden hareketle modern dönem Arap diltçilerinden Muhammed el-Fehâm, Muhammed Ali en-Neccâr, Ahmed Hasan ez-Zeyyât ve Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd eserin Halefu'l-Ahmer'e ait olma ihtimalinin yüksek olduğunu ifade etmişlerdir.²⁸ *Mukaddime fi'n-nahv* adlı eserin yanı sıra müellife nispet edilen Divân, *Kitâbu Cibâli'l-Arab* adlı eserleri de vardır.²⁹ İbn Nedîm, Halef'e nispet ettiği *Kitâbu Me'âni'l-Kur'ân*, *Kitâbu İhtilâfu'l-Mesâhif*, *Kitâbu'l-Vakf ve'l-İbtidâ* ve *Kitâbu'l-Aded* adlı eserlerden bahsetmektedir.³⁰ Ancak burada zikri geçen Halef'in Halefu'l-Ahmer olduğuyla ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

2. ŞÂİR OLARAK HALEFU'L-AHMER

Halef'in şiirdeki yetkinliği hemen hemen bütün dil âlimleri tarafından kabul edilmektedir. Bununla birlikte onun insanlar arasında şiiri en iyi rivayet eden ve onu en iyi bilen birisi olduğu aktarılmaktadır.³¹ Ahfeşu'l-Ekber (öl. 177/793) "*Halef ve Asmaî kadar Arap şiirini bilen birisini tanımıyoruz*."³² diyerek Halef'in şiir konusundaki bilgisine işaret etmektedir. Halef'e nispet edilen "*Şiir Arapların divanıdır. Şairler ise zamanın sözcüsüdür*"³³ ifadeleri de onun şiir ve şaire ne denli önem verdiğini göstermektedir.

Bunun yanı sıra İbn Kuteybe (öl. 276/889) de Halefu'l-Ahmer'in garibi, nahvi, nesebi, haberleri bilen ve şiiri iyi olan bir kimse olduğunu söyler. Ayrıca ilimde muasırlarının arasında onun kadar Arap şiirini bilen birisinin de olmadığını ifade eder.³⁴

Halef'in eski Arap şiirine dair engin malumatı ve bu şiirin aktarılması konusundaki şöhreti nahiv sahasındaki üstünlüğünü arka plana atmıştır. Halefu'l-Ahmer, şiir ilmini aldığı hocası olan Hammâd er-Râviye'nin kendisinden başka hiç kimseye sunmadığı muhabbeti vesilesiyle sadece ona ikramda bulunduğu Arap şiiriyle ilgili ilminden kuvvetli hâfızası sayesinde

²⁷ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 26.

²⁸ Ebû Muhriz Halef el-Ahmer, *Mukaddime fi'n-nahv*, thk. İzzeddin et-Tenûhî (Dimeşk, 1961), 5-6.

²⁹ el-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, 1/385; el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 3/1256.

³⁰ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 54, 55, 57.

³¹ Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-Ferid* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1404), 6/156.

³² ez-Zübeydî, *Tabakatu'n-Nahviyyin ve'l-Lugaviyyin*, 163.

³³ Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî, *Hâssu'l-Hâs*, thk. Hasan el-Emin (Beyrût: Dâru Mektebeti'l-Hayye, ts.), 76.

³⁴ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r veş-şu'arâ*, 2/776.

çok fazla istifade ettiği, bu alanda hocasını da geçerek dönemin en büyük şiir otoritesi haline geldiği aktarılmaktadır. Eski Arap şiirinin çeşitlerini, metot ve içerik bilgisine sahip olma, sanat değeri taşıyan şiirle taşımayan şiiri birbirinden ayırt etme, bir şiirin kime ait olduğunu ortaya koyma, nadir kullanılan kelimelerin anlamlarını bilmek gibi durumlarda Cahiliye dönemindeki Nâbiga ez-Zübânî (öl. 604 [?]) gibi kendi devrinde en iyi hakem ve şiir otoritesi kabul edilmiştir. Durum öyle bir hâl almış ki şiir hakkında âlimler ona danışmadan bir şey söylemez ancak onun hakemliğinde ve gözetiminde şiirden bahsedebilir olmuşlardır.³⁵

Öte yandan Halef, hocası Hammâd'ın ölümünün akabinde şiir ilminde Kûfelilerinde hocalığını yapmış bunun yanı sıra hocasının Kûfede gerçekleştirdiği semâ metodunu Basra'da da uygulayarak burada ilk defa şiir "semâ"sını başlatmış bilhassa Asmaî olmak üzere Basradaki âlimlerin şiirdeki hocası olmuştur.³⁶ Öyle ki İbn Düreyd'e (öl. 321/933) Halef ve Asmaî arasında şiir konusunda hangisinin daha iyi ve bilgili olduğu sorulduğunda, "*Derya nerede, bir damlacık su nerede*" şeklinde cevap vererek Halef'in üstünlüğüne işaret etmiştir.³⁷ Halef'in talebesi Asmaî, hocasından sonra şiirin tadının kalmadığını söylemiştir. Kendisinin daha hayatta olduğunu ve şiirde iyi olduğunu söyleyenlere ise "*Halef şiiri her yönüyle mükemmel şekilde bilirken, ben şiirin sadece hâşiyelerini bilirim*" demiştir.³⁸ Asmaî'nin bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere Halef'in şiir hakkındaki bilgisi çok ileri düzeydeydi. Asmaî hocasının bu yönüne dikkat çekerek bir anlamda hocasının aleyhine söylenecek sözlere de cevap vermiş olmaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Halefu'l-Ahmer lügat, gramer, şiir ve şiir eleştirisi edebiyat ve ahbar alanında kendini yetiştirmiştir. Anlaşılması güç terimleri çok iyi bilen, aynı zamanda iyi bir şair olan Halef'in emsalleri arasında ondan daha iyi şiir söyleyenin olmadığı söylenmektedir.³⁹ Nahiv, neseb, ahbar ve garib lafızları çok iyi derecede bilen ve birçok şiiri şaşılacak derecede irticalen söyleyebilen⁴⁰ şiirde çok bilgili ve kafiyeli şiir söylemede çok üstün bir râvi ve şair olan Halefu'l-Ahmer⁴¹ eski Arap şiirinin günümüze intikalinde önemli bir rol oynamıştır.

Halef şiirde o kadar yetkindi ki onun şiirleri eski Arap şiirlerine benzetilmekteydi. Öyle ki insanlar onun şiirleriyle eskilerin şiirlerini ayırt

³⁵ el-Ahmer, *Mukaddime fi'n-nahv*, 15-20.

³⁶ İbnu'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ'*, 53.

³⁷ ez-Zübeydî, *Tabakatu'n-Nahviyyin ve'l-Lugaviyyin*, 162-163.

³⁸ ez-Zübeydî, *Tabakatu'n-Nahviyyin ve'l-Lugaviyyin*, 164.

³⁹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Meârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kâhire: el-Heyetu'l-Misriyyetu'l-Amme, 1992), 544.

⁴⁰ İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-Suarâ*, 146-147.

⁴¹ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 544.

edemiyordu.⁴² Birçok konuda şiir inşâd eden Halef'in, Ebu Muhammed el-Yezîdî ile karşılıklı birbirlerini hicveden şiirler de inşâd ettiği rivayet edilmiştir.⁴³

Bu bağlamda Halef'e nispet edilen bir şiir divanı olmakla birlikte bu şiir divanı günümüze ulaşmamıştır. Ancak bununla birlikte İbrahim en-Neccâr Halef'in şiirlerini bir araya getirmiş ve "شُعْرَاءَ عَبَّاسِيَّوْنَ مَنَسِيَّوْنَ" adlı eserinde yayımlamıştır.⁴⁴

Genel anlamda Halef'in şiirle münasebetine baktığımız zaman beş hususun ön plana çıktığı görülmektedir. Birincisi, Arapların arasında Arap şairlere ait beyitleri toplaması ve bunun için çölde dolaşmasıdır. İkincisi, şiirler hakkında bazı değerlendirmeler yapmasıdır. Üçüncüsü, bizzat kendisine ait şiirlerin olmasıdır. Dördüncüsü, başkası adına şiir uydurmuş olmasıdır ki onun hakkındaki iddialarda aşırıya gidilmiş ve tövbe ettiği zamanla etmediği zamandaki durumuna pek dikkat edilmemiştir. Beşincisi ise bazı insanların onun adına şiir uydurmasıdır.⁴⁵

3. RÂVÎ OLARAK HALEFU'L-AHMER

Emeviler dönemi sonları ile I. Abbâsî asrının başlarında Basra ve Kûfe'de şiir rivayeti ile uğraşan iki ekol oluşmuştur. Basra ve Kûfe'de şiir rivayeti ile meşgul her iki ekol temsilcileri şiirlerin bir araya getirilip tedvin edilmesinde ayrı metotlar uygulamışlardır. Basra ekolü sözlü olarak aktarılan şiirlerin alınmasında daha dikkatli, ihtiyatlı ve disiplinli hareket ederken, Kûfe ekolü ise Basra'ya nispeten daha rahat davranmış mevsukiyetine, gramer hatasına ve uydurmaların olup olmamasına bakmaksızın ne aktarıyorsa almışlardır. İki ekolün uyguladıkları metotlar arasındaki farktan dolayı Kûfe'de daha fazla şiir rivayet edilmiştir. Bu metot farklılığından dolayı her iki ekol birbirlerine "uydurma şiir veya şiir ilminde yetersizlik" suçlamaları yapmıştır. Tüm bu tartışmalar ise Basra ekolünün önde gelen temsilcisi Halef ile Kûfe ekolünün önde gelen temsilcisi Hammâd etrafında cereyân etmiştir.⁴⁶

Yukarıda da değindiğimiz gibi Cahiliye dönemi Arap şairlerinin şiirleri kendini zamanlarında bir araya getirilmemiştir. Bununla birlikte Arabistan'da yazı sanatının hiç bilinmediğini söylemek doğru değildir. Büyük bir olasılıkla eski şiirlerin çoğu bizzat şairlerin kendileri tarafından olmasa bile genellikle yanlarında bulundurdıkları râvileri tarafından yazılmaktaydı. Bu râvilerin

⁴² el-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, 1/383.

⁴³ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 3/1257.

⁴⁴ et-Tâi, "Halefu'l-Ahmer beyne yedey'il-Kadâi'l-Edebî maa Kıraâtin Munsifetin fi Siretihi ve Âsârihi", 121.

⁴⁵ M. Edip Çağmar, *Halefu'l-Ahmer ve Mukaddime fi'n-Nahv Adlı Eseri* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2006), 36-37.

⁴⁶ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I (Cahiliye Dönemi)*, 103.

görevleri kendi şairlerinin şiirlerini aktarmaktı. Ancak çoğu zaman bu şiirler yazılmamış aksine sözlü geleneğe terk edilmiştir. Miladi VI. yüzyıldan önceki Arap şiirinden geriye neredeyse hiçbir şey kalmayışının ve çoğunlukla kaybolmasının nedeni işte bu durumdur. Sanatsal değeri oldukça fazla olan kasidenin uzun bir süre sözlü geleneğe dayalı bir şekilde muhafaza edilmesi ve daha sonraki dönemlere nakledilmesi pek mümkün değildir. Arap dehasının bir ürünü olan eski şairlerin edebi kalıntıları münevver Müslümanları cezbe etmiş ve bu kişiler bu şiirleri antolojilerine alarak kalıcı olmalarını sağlamışlardır.⁴⁷

Buna ek olarak şiir râvileri şiir tedviniyle birlikte genellikle diğer bazı kabilelerin geleneklerini de öğrenebiliyorlardı. Ayrıca râviler Arapların arasında yaygın olan atasözlerini de (emsâlu'l-arab) bir araya getirmişlerdir. Nihayetinde râviler bedevi Araplardan şehirli Araplarca pek bilinmeyen kelimelerin doğru kullanımını öğrenmişlerdir. Râviler bazı bedevi atasözü ve şiirlerini dönemin halifesine öğretmek için halifenin davetiyle sarayı sıkça ziyaret etmişler ve hükümdar tarafından ödüllendirilmişlerdir.⁴⁸

Bu anlamda eski Arap şiirini bir araya getirmede râvilere çok büyük işler düşmektedir. Bu önemli râvilerden birisi de hiç şüphesiz Halefu'l-Ahmer'dir. Halef, Basra'da semâ geleneğini ilk ihdâs eden kişidir. Hammâd er-Râviye'ye gelerek ondan şiirleri semâ ederek rivayet etmiştir.⁴⁹

İbn Sellâm el-Cumâhî "Arkadaşlarımız insanlar arasında şiiri en iyi anlayan ve en doğru söyleyenin Halefu'l-Ahmer olduğu konusunda hemfikirdirler. Biz Halef'den herhangi bir haber aldığımızda veya bir şiir işittiğimizde o şiiri veya haberi ilk söyleyenden de alma ihtiyacı hissetmezdik"⁵⁰ diyerek Halef'e olan güvenini göstermektedir.

Arap dilinin teşekkülünde büyük önemi olan semâ metodunu başarılı bir şekilde uygulayan Halef, eski Arap şiirinin gelişimi, Cahiliye dönemi şiirlerinin tespit edilmesi ve topluma en sahih bir şekilde aktarılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü Kurân-ı Kerim ve hadislerin bir kısım kapalı lafızlarının açıklanmasında yararlanan ve şâhit denilen beyitler hep bu yöntemle bir araya getiriliyordu.⁵¹ Halef'in bir araya getirdiği bu şiirlerin dil âlimleri tarafından şevâhid olarak kullanıldığını görmekteyiz.

Bunun yanı sıra Halefu'l-Ahmer, Abbâsiler döneminde siyasi yönden önemli vazifeler yapan Bermekilerin amaçlarına hizmet edecek şekilde şiir

⁴⁷ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Rahmi Er - Azmi Yüksel (Ankara: Vadi Yayınları, 2012), 56.

⁴⁸ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 57.

⁴⁹ İbnu'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ*, 53.

⁵⁰ el-Cumâhî, *Tabakâtu Fuhûliş-Şu'arâ*, 1/23.

⁵¹ Şerafettin Yıldız, "Fergâna Asıllı Türk Âlimi Ebû Muhriz Halef b. Hayyân el-Basri", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 12 (1998), 112.

rivayetinde bulunmuştur. Bu rivayetlerinde Farslıları öven ve Arapları aşağılayan Şuûbilerin yanında durarak Bermekîlere destek veren meşhur kişiler arasında yer almıştır.⁵²

Halef şiir rivayeti ve tenkidinde hocası Hammâd'dan çok fazla istifade etmiş hatta hocasının önüne geçmiştir. Hammâd'ın ölümünden sonra şiir ilmini öğrenmek isteyen âlimler Halef'in meclisine gitmişlerdir.⁵³ Bu anlamda Halef şiir râvilerinin en önde gelenlerindedir, bütün Basralı râviler ondan şiir rivayetinde bulunmuşlardır.⁵⁴ Halef'den şiir rivayet etmek için gelen öğrencileri onu şöyle tanımlamışlardır. "*Halef'in yanına geldiğimiz zaman yazlık ve kışlık yatakların bulunduğu kralların sarayı gibi olan evine girer daha sonra kral kıyafeti gibi elbiseleriyle yanımıza gelirdi. Ondan çok güzel kokular gelir ve bizi güler yüzle karşılardı.*"⁵⁵ Görünen o ki Halef şiir rivayeti konusunda yaptığı derslere önem veriyor ve bu konuda çok titiz davranıyordu.

3.1. Rivayetlerinin Güvenilirliği

Yetkin bir şair ve râvi olan özellikle de Cahiliye şiiirlerinin üslubuna benzer şiir söylemede başarılı olan Halef'in çokça şiir inşâd edip bunu eski şairlere nispet ettiği yönünde iddialar da ortaya atılmıştır. Başta Şenferâ (öl. 525-550 arası) olmak üzere Teebbeta Şerran (öl. 540 [?]), Ebû Düâd el-İyâdî, ve Nâbîga ez-Zübyânî ve Abdulkays kabilesinin şairlerinin ve diğer bir kısım şairlerin de birtakım şiirlerini ayırt edilemeyecek şekilde uydurduğu, bu şiirleri de Kûfelilere ve Basralılara aktardığı, onların da aktarılan bu şiirleri divanlarına kaydettikleri söylenmiştir.⁵⁶

Arap şiirine hakimiyeti konusunda Arap dilcilerin ittifak etmiş olmalarına rağmen şiirlerinin güvenilirliği konusunda aynı ittifakın olmadığını görmekteyiz. Bir kısım âlimler Halefu'l-Ahmer'in Cahiliye şairleri adına ustalıkla şiir uydurduğunu, kimsenin bunu fark etmediğini ve bundan dolayı da Halef'in şiir uydurmasının darb-ı mesel haline geldiğini belirtmişlerdir.

Önemli Arap dili âlimlerinden birisi olan el-Müberred (öl. 286/900), Halef'in mükemmel bir hafızası olmasına ve şiir üslubuna da hakimiyetinin

⁵² Mustafa Kılıçlı, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1992), 211.

⁵³ el-Lugavî, *Merâtibu'n-Nahviyyin*, 59; Ebu'l-Fazl Celâluddin es-Suyûtî, *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-luga*, thk. Fuâd Ali Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1/346.

⁵⁴ Nâsiruddîn el-Esed, *Masâdiru's-Şi'ri'l-Câhiliyye* (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1988), 466.

⁵⁵ et-Tâi, "Halefu'l-Ahmer beyn evedey'il-Kadâi'l-Edebî maa Kiraâtin Munsifetin fi Siretihi ve Âsârihi", 125.

⁵⁶ İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-Şuarâ*, 147; el-Lugavî, *Merâtibu'n-Nahviyyin*, 59; el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 3/1255-1256; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, 13/219-220.

çok iyi olmasına rağmen bazı önemli şairler hakkında şiirler uydurduğunu ifade eder.⁵⁷

Bunun yanı sıra modern dönem dilcilerden Tâhâ Hüseyin, Halef'in şiir uyduran bir yalancı olduğunu sert bir şekilde ifade etmektedir.⁵⁸ Halefin şiir uydurma konusunda tövbe ettiği ve daha sonra uydurduğu şiirler konusunda insanları uyarmak için Kûfe'ye gittiği ve bunları Kûfelilere belirttiği zikredilmektedir. Ancak Halef'in bu itirafına rağmen Kûfeliler onun uydurmalarından vazgeçemediklerini ve daha önce söylediği şiirlerine güvendiklerini ifade etmişlerdir.⁵⁹ Halef'in gençliğinde şiir uydurması ömrünün sonunda ise şiir rivayet etmeyi bırakıp tövbe ederek kendini ibadete vermesi, bir anlamda daha önce şiir uydurduğunun bir itirafı olduğu da söylenmektedir.

Bütün bu rivayetlerle birlikte Halef'in şiirlere uydurma katıp bozarak insanları yanıltmak için böylesi bir yola girmesi uzak bir ihtimaldir. Zira Asmaî, İbn Sellâm el-Cumahî ve Ebû Amr gibi şiirde otorite olan dilciler onun rivayetlerinin mevsukiyeti konusunda olumlu görüşler zikretmişlerdir. Yine el-Câhız'a (öl. 255/869) baktığımız zaman Halef'in rivayetlerine güveniyor olmalı ki, ondan birçok şiir aktarmıştır.⁶⁰ Eski Arap şiiri bilgisine sıkıca sarılan Halef'in şiir sahasındaki ustalığını ortaya koymak ve edebî zevk elde etmek maksadıyla birtakım şiirlere benzer şiirler yazıp onların benzerini ortaya koymuş olması da mümkün görünmektedir. Şairin râvilik yönünün olması, çokça şiir ezberlemesinden ve şiir derlemeleri yapmasından dolayı hocasının veya öncekilerin şiirleriyle kendi şiirleri arasında birtakım benzerliklerin olması da kaçınılmaz bir durumdur.⁶¹

Öte yandan şiirlerle ilgili uydurmaların her biri İran asıllı olan Kûfe ekolünden Hammâd er-Râviye ve onun talebesi Basra ekolünden Halefu'l-Ahmer üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu olayı, Basra ve Kûfe dil ekolleri arasında gerçekleşen ve birbirlerini şiirde uydurmacılık, yalancılık gibi durumlarla suçlama çabası, râviler birbirleri arasındaki şiir bilgisine daha fazla sahip olma ve aktarma çekişmesine dayandıranlar da olmuştur. Bunun yanı sıra bilhassa Fars kökenli Müslümanlar arasında bir tepki olarak ortaya çıkan Arap ırkçılığına karşı olarak Arap asıllı olmayanlar arasında meydana gelen ve Araplarla özellikle edebî alanda çekişmeye giren Şuûbiyye hareketine dayandıranlar da olmuştur.⁶²

⁵⁷ Ebû Ali Muhammed b. Hasen (Hüseyin) b. Muzaffer el-Bağdâdi Hâtimi, *Hilyetu'l-Muhadara*, thk. Cafer el-Kettânî (Irak: Dâru'r-Reşid, 1979), 2/36.

⁵⁸ Hüseyin, *Fîş-Şi'ri'l-Câhili*, 119.

⁵⁹ el-Lugavî, *Merâtibu'n-Nahviyyin*, 60.

⁶⁰ Bkz. Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn* (Beirut, 1423), 1/75, 2/150, 3/76.

⁶¹ Yusuf Seller, *Şiirde İntihal Meselesi ve Arap Şiirine Yansımaları* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2021), 216.

⁶² Durmuş, "Halef el-Ahmer", 15/235.

Bunların yanı sıra Halef'e isnad edilen suçlar hased, kin ve kıskançlık gibi sebeplerden olduğunu da görmekteyiz. Çünkü döneminde emsalleri arasında şiir, nahiv ve lügatte iyi bir yer edinmiştir. Bunun yanı sıra Halef'in Arap asıllı olmaması da uydurma suçlarına maruz kalmasının sebeplerindedir. Buna bağlı olarak dini ve siyasi anlamda birçok âlimden farklı düşünmesi de bunun gerekçelerinden olabilir.⁶³

Modern dönem araştırmacılarından Abdullatif et-Tâî, Said b. Hişâm'ın *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* adlı kitabından naklettiği bilgiye göre, Halefu'l-Ahmer'in şiir uydurmakla itham edilmesinin sebebinin alevî ve şiirde otorite sahibi bir kişi olmasından kaynaklanmaktadır. Ona göre bu iki özellik ona karşı kin ve nefretin doğmasına ve iftiralara maruz kalmasına neden olmuştur.⁶⁴ Bununla birlikte M. Edip Çağmar, "*Halefu'l-Ahmer ve Mukaddime fi'n-Nahv Adlı Eseri*" adlı çalışmasında Abdullatif et-Tâî'nin iddiasını pek tutarlı görmemektedir. Zira ona göre gerek Emevîler gerek Abbâsîler döneminde değişik mezheplere mensup şairler yaşamış ve onların çoğu hakkında yaygın bir iddia olmamıştır. Şiirdeki birikimleri itibarıyla kimseye böyle bir iddia nispet edilmemiştir.⁶⁵

Buna ek olarak Ebû Ubeyde (öl. 209/824 [?]), İbn Kuteybe (öl. 276/889), el-Câhız, Ebû Hâtım gibi dil âlimlerinin bazı şiirlere dair özellikle Hammâd er-Râviye ile talebesi Halefu'l-Ahmer hakkında ortaya attıkları uydurma iddiası, XIX. asırdan itibaren özellikle Theodor Nöldeke (öl. 1930) ve F. Krenkow (öl. 1953) başta olmak üzere W. Ahlwardt (öl. 1909), Margoliouth (öl. 1940) gibi şarkiyatçılar tarafından tekrardan gündeme getirilmiştir. Bu uydurma şiir iddialarını bütün Cahiliye şiirini kapsayacak şekilde olduğunu ifade etmişlerdir. Buna karşılık Carl Brockelmann (öl. 1956), Carlo Alfonso Nallino (öl. 1938) gibi bazı şarkiyatçılar bu iddiaları reddetmişlerdir. Bunun yanı sıra Arap dünyasında *Fiş-şi'ri'l-Câhili ve Fi'l-edebi'l-Câhili* gibi eserleriyle ve birçok makaleleriyle Tâhâ Hüseyin müsteşriklerin şiir hakkındaki uydurmacılık iddialarına katılmıştır.⁶⁶

Bu bağlamda şunu ifade edebiliriz ki, Halef'e yapılan ithamların bir kısmı ilmi anlamda değil aksine haset ve kinden kaynaklı olduğu söylenebilir. Ayrıca şiirde çok iyi olması, siyasi otoriteye muhalif bir tutum içerisinde olan alevî bir kişiliğe sahip olması da kendisine yapılan uydurma ithamlarının sebeplerindedir. Bundan kaynaklı olarak Halef'e söylemediği bir söz de

⁶³ et-Tâî, "Halefu'l-Ahmer beyne yedey'il-Kadâi'l-Edebî maa Kıraâtin Munsifetin fi Siretihi ve Âsârihi", 150.

⁶⁴ et-Tâî, "Halefu'l-Ahmer beyne yedey'il-Kadâi'l-Edebî maa Kıraâtin Munsifetin fi Siretihi ve Âsârihi", 122.

⁶⁵ Çağmar, *Halefu'l-Ahmer ve Mukaddime fi'n-Nahv Adlı Eseri*, 36.

⁶⁶ Durmuş, "Halef el-Ahmer", 15/235; Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I (Cahiliye Dönemi)*, 108-109.

isnat edilmiştir.⁶⁷ Şöyle ki Halef'in Hammâd hakkında şöyle bir söz söylediği rivayet edilir: “*Hammâd'dan sahih şiirleri alır ona uydurduğum şiirleri verirdim, o da uydurduğum bu şiirleri kabul ederdi, onda büyük bir ahmaklık vardı.*”⁶⁸ Aslında bu rivayet üzerinden şunları söyleyebiliriz:

Hammâd, Halef'in hocasını yapmış şiir ve şiir tenkidleriyle ilgili bilgisini hocası Hammâd'dan almıştır. Halef Basrâda semâ metodunu ilk uygulayan kişi olarak Hammâd'a gelerek şiirleri dinlemiş ve o şiirleri bu metot üzere rivayet etmiştir. Yani Halef, Hammâd'dan şiir alırken ona güvenmiş ve aldığı şiirleri başkalarına nakletmiştir. Durum böyleyken Hammâd'a uydurma şiir verme ihtimali mümkün görünmemektedir. Zira böyle bir durum Halef'in şiirlerini de sorgular hale getireceğinden onun Hammâd hakkında böyle bir söz söylemesi uygun olmaz. Bunun yanı sıra Hammâd gibi şiir konusunda devrin önde gelenlerinden birisi olan bir âlimin uydurma şiir ile uydurma olmayı birbirinden ayırt edemeyecek kadar bilgisiz olması da düşünülemez. Ayrıca Halef'in talebesi Ebû Ubeyde'nin bu rivayeti Hammâd'a karşı göstermiş olduğu bir ekol bağlılığından kaynaklanmış olabileceğini de söyleyebiliriz.

Tüm bu rivayetler ele alındığında, Halef'in şiirleriyle ilgili dilciler arasında iki grup yaklaşım göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi Ebû Hâtim es-Sicistânî, Ebu't-Tayyib el-Lugavî (öl. 351/962), Ebû Ali el-Kâlî (öl. 356/967), İbn Nedîm (öl. 385/995 [?]) gibi Halef'e aşırı düşmanlık besleyen, ciddi ithamlarda bulunanlar; ikincisi ise Asmaî, İbn Sellâm, Ebû Nüvâs gibi Halef'in rivayetlerinin güvenilirliğine bağlı olanlardır. Bunun yanı sıra el-Câhîz ve İbnu'l-Mu'tez gibi daha itidalli olan bir üçüncü grubun varlığından da söz edilebilir.⁶⁹

Bu anlamda Ebu Hâtim es-Sicistânî Asmaî'den naklettiği bir rivayete göre, Halef'in insanlar arasında şiir en iyi bilen kişi olduğunu, Abdulkays şairleri ve diğer bazı şairler adına çok fazla şiirler uydurduğunu Basralıların ve Kûfelilerinde bu şiirleri alarak rivayet ettiklerini söyler.⁷⁰ Rivayet üzerinden şunları söyleyebiliriz ki, Asmaî'nin hocası Halef'le ilgili çalışmamızın birçok yerinde de zikrettiğimiz diğer sözlerine baktığımız zaman bu son ifadelerde bir tutarsızlık olduğu görülmektedir. Ayrıca şiire dair ilmini aldığı hocasıyla ilgili böyle bir uydurmacılık isnadında bulunması kendi rivayetlerinin güvenilirliğini de şüphe altında bırakacağından Asmaî'ye nispet edilen bu sözlerin

⁶⁷ et-Tâî, “Halefu'l-Ahmer beyne yedey'il-Kadâi'l-Edebî maa Kırââtin Munsifetin fi Siretihi ve Âsârihi”, 122.

⁶⁸ Ebû'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Aḥmed el-Kureşî el-İsfahânî, *el-Eğâni*, thk. Semîr Câbir (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 6/101-102.

⁶⁹ et-Tâî, “Halefu'l-Ahmer beyne yedey'il-Kadâi'l-Edebî maa Kırââtin Munsifetin fi Siretihi ve Âsârihi”, 133.

⁷⁰ el-Lugavî, *Merâtibu'n-Nahviyyin*, 59.

onun düşünceleri olmadığını söyleyebiliriz. Bu durum es-Sicistânî'nin Halef aleyhine söylediği birtakım sözler olarak değerlendirilebilir.

Bunun yanı sıra Ebû Ali el-Kâli, Halef'in çok güzel şiirler inşâ ettiğini ve bazı şiirlerini şairlerin divanlarına eklediğini söylemiştir. Şenferâ adına Halef'in uydurduğu bir şiiri de ifade etmiştir. Asmaî'ye karşı muhabbeti olan Ebû Ali el-Kâli, İbn Dureyd'e Halef ve Asmaî'den hangisinin daha âlim olduğunu sormuş, İbn Dureyd ise Halef'in daha üstün olduğunu söylemiştir. el-Kâli, İbn Dureyd'e birçok kez sormuş bunun üzerine İbn Dureyd "Derya nerede damlacık nerede" diyerek ona kızmıştır.⁷¹ el-Kâli'nin hocasına ısrarlı bir şekilde sorması ve sanki Asmaî cevabını beklemesi aslında onun Halef'in karşısında bir tutum aldığını göstermektedir. Bu durumu yukarıdaki rivayetle de birlikte düşündüğümüz zaman Halef'i şiire uydurma sokmakla itham etmesi olağan görünmektedir.

Sonuç olarak başta Halef'in rivayetleri ve genel anlamda ise Cahiliye şiiriyle ilgili rivayetler için denilebilir ki, Cahiliyeden kalan şiirler lehçe özelliklerini ve aslı beyit düzenlerini kısmen kaybetmiş bazı şiirler asıl söyleyenden başkalarına fakat yine eski şairlere nispet edilmiştir. Bu arada bazı bilinçli bozma ve uydurmalar da olmuştur. Fakat bu uydurmalar iddia edildiği kadar çok miktarda değildir. Bütün bu iddialara rağmen şiirin eski olduğunu kabul etmek gerekir.⁷² Ayrıca Halef'le ilgili yapılan ithamların birçoğunun farklı saiklerle yapıldığını görmekteyiz. Dolayısıyla buradan hareketle Halef'e yapılan uydurmacılık ithamlarının pek tutarlı olmadığını söyleyebiliriz.

4. EDEBÎ TENKİTÇİLİĞİ

Genel anlamıyla edebi tenkit ister şiir ister nesir olsun, edebi eserleri ele alan bunları çeşitli yönlerden tahlil eden ve bu eserlerin güzel olup olmadığı hususunda hüküm vererek iyi ve kötü yönlerini ortaya koyan edebi bir sanattır. Daha Cahiliye döneminde zevke dayanan bir değerlendirme vardı. Kim Arapların en büyük şairidir? Arapların söylediği en güzel şiir en güzel beyit hangisidir? Bu ve benzeri sorular uzun zaman soruldu. Cahiliye döneminde aralarında sanatkarların da bulunduğu zevkine, bilgisine ve kanaatine güvenilir şahsiyetlerin bu sorulara verdikleri cevaplar çoğunlukla basit ve kestirme şekillerden ibaretti. Bu cevaplar genellikle "هو أشعر الشعراء" "O en büyük şairdir" "هو أشعر الناس" "O insanlar arasında en iyi şairdir" "هو أو فلان أشعر" "O veya filan ...dan/den büyük şairdir" gibi kalıplar içerisinde ifadesini bulunmaktaydı.⁷³

⁷¹ ez-Zübeydî, *Tabakatu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, 162-163.

⁷² Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 48.

⁷³ Demiryak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I (Cahiliye Dönemi)*, 86.

Bu anlamda bakıldığında Halefu'l-Ahmer'in edebî tenkit yönü de ön plana çıkmaktadır. Kaynaklar arasında Halef'in edebi tenkitçiliğini en fazla anlatan eserlerin Ebû Ali el-Kâli'nin *el-Emâlî* adlı eseri⁷⁴, İbn Reşîk'in (öl. 456/1064) *el-Umde*'si olduğu görülmektedir. Bu rivayetlerin çoğu da Asmaî'den nakledilmektedir. *Mukaddime* adlı eserinde Halef; Züheyr b. Ebî Sülmâ (öl. 609 [?]), el-Aşâ (öl. 7/629 [?]), Ebû Züeyb el-Huzelî (öl. 28/648-49), en-Nâbiğa el-Ca'dî (öl. 65/685 [?]), en-Nemr b. Tevleb (öl. 14/635) ve el-Cerîr'in (öl. 110/728 [?]) bazı beyitlerini değerlendirmiştir.⁷⁵ İbn Reşîk, Ebu Amr b. Alâ ve arkadaşlarının edebî tenkit alanında Halefu'l-Ahmer'le yarışamayacaklarını, Halef'in bu alanda çok iyi olduğunu söylemiştir.⁷⁶

Asmaî, Halef'in edebi tenkit yönünü anlatırken şöyle bir olaydan bahsetmektedir. “*Halef ile beraber bir düğün yemeğine katıldık. Bu yemeğe şair İbn Munâzir de (öl. 199/814) gelerek Halef'e “Ey Ebû Muhriz, Nabiğa, İmruulkays ve Züheyr vefat edip gitmişlerse de onların inşad ettikleri şiirleri ölümsüzdür. Benim şiirimi onların şiirleriyle karşılaştırdı ve bu şiirlerle ilgili doğru bir şekilde hakemlik yap” demiştir. Halef ise buna sinirlenerek çorba dolu kâseyi alıp ona doğru fırlatmıştır. Bunun üzerine İbn Munâzir kalkmış ve sinirli bir şekilde oradan ayrılmıştır. Zannımca bu olaydan sonra İbn Munâzir onu şiirlerinde hicvetmeye başlamıştır.*”⁷⁷ Bu olaydan da anlaşıldığı üzere şair, şiir râvisi ve şiir tenkîdi alanında döneminin en büyük şiir otoritesi kabul edilen Halef bir şiir tenkitçisi olması sebebiyle İbn Munâzir onun yanına gelmiş, Halef ise İbn Mûnâzir'in kendisini Cahiliye döneminin önde gelen meşhur şairlerine karşı saygısızca meydan okumasına sinirlenerek böyle bir reaksiyon göstermiştir.⁷⁸

Halef'in edebî tenkitçiliği bağlamında aktarılan rivayete göre, bir mecliste el-Mufaddal ed-Dabbî (öl. 178/794 [?]) İmruulkays'ın (öl. 540 dolayları) şiirini okurken yaptığı üç hatasından dolayı Halef tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmiştir.⁷⁹ Yine birisi Halef'e “*ben dinlediğim şiiri beğendiğimde sen ve arkadaşlarının o şiir hakkında ne söylediğinize bakmam*” demiş, Halef de ona “*bir dirhemi beğenip aldığında, sarraf o dirhem sahtedir dediği zaman o dirheme güzel demenin sana faydası olur mu?*” şeklinde cevap vermiştir.⁸⁰ Bir

⁷⁴ Örnek için bkz. Ebû Ali İsmâil b. el-Kâsim b. Ayzûn el-Kâli, *el-Emâlî* (b.y.: Dâru'l-Kutub'l-Misriyye, 1926), 1/156, 157, 171.

⁷⁵ Çağmar, *Halefu'l-Ahmer ve Mukaddime fi'n-Nahv Adlı Eseri*, 37-38.

⁷⁶ Ebû Ali el-Hasen el-Kayravânî İbn Reşîk, *el-Umde fi Mehâsiniş-Şi'ri ve Âdâbihî* (b.y.: Dâru'l-Ciyl, 1981), 1/117.

⁷⁷ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 3/1256.

⁷⁸ Yıldız, “Fergâna Asıllı Türk Âlimi Ebû Muhriz Halef b. Hayyân el-Basrî”, 115.

⁷⁹ Ebû'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Hasâis* (b.y.: el-Heyetu'l-Misriyyetu'l-Amme, ts.), 3/290.

⁸⁰ Ebû Ali el-Hasen el-Kayravânî İbn Reşîk, *el-Umde fi Mehâsiniş-Şi'ri ve Âdâbihî* (b.y.: Dâru'l-Ciyl, 1981), 1/117; es-Suyûtî, *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-luga*, 1/136.

anlamda Halef şiir otoritesinden onay almayan şiirlerin edebi anlamda bir şey ifade etmeyeceğini vurgulamıştır.

Bunun yanı sıra Halef'e "İyi şiiri kötü şiirden nasıl ayırırsın diye sorduklarında, "diğer şiirler karşısındaki durumunu kontrol ederek" demiştir.⁸¹ Şiirler arasında kıyaslama yaparak iyiyi kötüden ayırma ciddi anlamda şiir birikimi gerektirmektedir. Halef'in bu alandaki birikimine baktığımız zaman edebi tenkit yönünün çok güçlü olduğunu görmekteyiz. Bununla ilgili kaynaklarda birçok rivayet de nakledilmektedir.

Yine Asmaîden rivayet edildiğine göre Beşşâr b. Bürd (öl. 167/783-84), Ebu Amr b. A'lâ ve Halef'in yanında şu beytini okumuştur:

بَكَرًا صَاحِبِي قَبْلَ الْهَجِيرِ ... إِنَّ ذَاكَ النَّجَاحَ فِي التَّبْكِيرِ
 "Öğle sıcağı gelmeden önce erkenden yola koyulun ey arkadaşlarım! Mu-
 hakkak ki başarı erken yola koyulmaktadır."

Beşşâr şiirini nazmedince Halefu'l-Ahmer "Ey Ebû Muâz ذَاكَ النَّجَاحَ yerine بَكَرًا صَاحِبِي قَبْلَ الْهَجِيرِ şeklinde söylesen daha güzel olurdu" demiş, Beşşâr da "Ben bu şiiri bedevî Arapların tabirlerine uygun olarak ذَاكَ النَّجَاحَ şeklinde söyledim, şayet بَكَرًا صَاحِبِي قَبْلَ الْهَجِيرِ şeklinde ifade etmiş olsaydım bu ifade müvelledünün sözleri gibi olurdu. Dolayısıyla bu da bedevî Arapların ifadelerine benzemez ve söylediğim kasideye de uygun olmazdı" şeklinde cevap vermiştir. Bu cevap karşısında Halefu'l-Ahmer kalkarak Beşşâr'ın yanına gelmiş ve onu gözle-
 rinden öpmüştür.⁸² Amr b. A'lâ'nın vefatından sonra da Beşşâr ile Halef'in dostluğu devam etmiş fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Beşşâr bilinen sert kişiliğine rağmen Halef'in eleştirilerini de kabul etmiştir.⁸³ Bununla birlikte rivayette de görüldüğü üzere Halef de eleştirdiği Beşşâr'ın şiirine yaptığı makul açıklamayı kabul etmiştir.

Yine bir başka rivayete göre, Mervân b. Ebû Hafsa (öl. 182/798) Halife Mehdi'yi methettiği bir şiirini Basralı şiir eleştirmenlerine sunmak istemiş bu vesileyle el-Câmi mescidine giderek en büyük ders halkası olan Yûnus b. Habîb'in halkasına dahil olmuştur. Yûnus'a durumu arz ederek şiirini dinlemesini istemiştir. Yûnus b. Habîb ise mescidde Halef varken kimsenin şiirini dinlemesinin ve eleştirmesinin mümkün olmadığını ve gidip Halef'e şiiri arz etmesi gerektiğini söylemiştir.⁸⁴

⁸¹ Bu rivayette sorunun Yunus b. Habîb'e veya Halef'e yöneltildiği cevabında da "بِالسَّشَقَلَةِ" ifadesinin geçtiğini görmekteyiz. Bu kelime Arapça kökenli olmayıp "bir dinarın başka bir dinar karşısında hangisinin daha ağır olduğunun ölçüsünü ayarlamak" anlamında kullanılan bir terimdir. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luga*, thk. Remzi Münir el-Ba'lebekki (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1987), 2/1157.

⁸² Ebû Ya'kûb Sîrâcuddin es-Sekkâki, *Miftâhu'l-'Ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 173.

⁸³ et-Tâi, "Halefu'l-Ahmer beyne yedey'il-Kadâi'l-Edebî maa Kîraâtin Munsifetin fi Siretihi ve Âsârihi", 126.

⁸⁴ İbn Abdürabbih, *el-'İkdü'l-Ferid*, 6/156-157.

Bunun yanı sıra İbn Sellâm'dan rivayet edildiğine göre, Halef'e "Ka'b'ın Züheyr b. Ebî Sülmâdan daha iyi şair olduğunu söylemişsin" dediklerinde Halef "Şayet Züheyr'in medih şiirleri olmasaydı o sözü söylerdim" demiştir.⁸⁵ Yine Halefu'l-Ahmer Benü Huzeyl kabilesinin şiirde en iyi Arap kabilesi olduğunu ve onların ise en iyi şairinin Ebû Züeyb olduğunu dile getirmiştir.⁸⁶

Ebû Nüvâs'a "Asmaî hakkında ne dersin?" diye sorulduğunda "O kafesteki bülbüldür" şeklinde cevap vermiş, benzer şekilde "Halef için ne dersin?" dediklerinde ise "Halef insanların ilmini ve anlayışını bir araya getirmiştir" diyerek cevap vermiştir.⁸⁷ Bu durum Halef'in çok ciddi bir bilgi hazinesine de sahip olduğunu göstermektedir.

Halefu'l-Ahmer yine değerlendirme babında medihle ilgili en güzel ve en etkileyici beyitlerden birisinin Zuhey b. Ebi Sülmâ'nın şu beyitleri olduğunu söyler:⁸⁸

تَرَاهُ إِذَا مَا جَنَّتْهُ مَتَهَلَّلَا ... كَأَنَّكَ تُعْطِيهِ الَّذِي أَنْتَ سَائِلُهُ
أَخُو ثَقَّةٍ لَا يَهْلِكُ الْخَمْرُ مَالَهُ ... وَلَكِنَّهُ قَدْ يَهْلِكُ الْمَالُ نَائِلُهُ

"(Bir şey istemek için) Onun yanına geldiğin zaman sanki sen ona istediğin bir şey vermişsin gibi onu sevinçli görürsün. O güvenilir birisidir içki onun malını bitiremez. Fakat onun malını ona ulaşan (çokça isteyen) kimseler bitirecek."

Rivayet edildiğine göre Halef kendisine şiir inşâd etmek için gelenlerden bazısına çok ağır hakaretlerde de bulunmuştur.⁸⁹ Bu bağlamda Ebû Ubeyde Halef'e gelerek bir şiir inşâd etmiş şiiri dinleyen Halef, Ebû Ubeyde'ye "kedinin pisliğini sakladığı gibi bu şiiri sakla" demiştir.⁹⁰

Bununla birlikte Ebû Ubeyde, Halef'in Asmaî ve Basra halkının muallimi olduğunu zikretmektedir.⁹¹ Asmaî'nin şiir konusunda çok iyi olduğu bunun ise şiir tenkidi hakkındaki bilgisini hocası Halefu'l-Ahmer'den almasından kaynaklandığı aktarılmaktadır.⁹²

Bir başka rivayette, Asmaî, Halef'e el-Cerîr'in bir şiirini okurken Halef müdahale etmiş şiirdeki kelimelerden birini değiştirerek böyle okuman daha güzel olur demiştir. Asmaî de "bundan sonra bu şiiri böyle rivayet edeceğim" şeklinde cevap vermiştir.⁹³ Rivayetten de anlaşılacağı üzere Halef şiir üzerinde bazı müdahalelerde bulunmuş bunları edebi zevke uygunluk bakımından en

⁸⁵ Mecduddin en-Nişâbî, *el-Müzakeretu fi Elkâbiş-Şuarâ* (Bağdat: Dâru'ş-Şuûnî's-Sekâfiyyet'l-Amme, 1988), 56-57.

⁸⁶ es-Seâlibî, *Hâssu'l-Hâs*, 104.

⁸⁷ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-A'yân*, 5/238.

⁸⁸ İbn Reşîk, *el-Umde fi Mehâsiniş-Şi'ri ve Âdâbihi*, 2/141.

⁸⁹ Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd el-Merzûbânî, *el-Müveşşah*, (b.y.: Nahdatu Mîsr, ts.), 451.

⁹⁰ el-Merzûbânî, *el-Müveşşah*, 452.

⁹¹ İbnu'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, 53; el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 3/1255.

⁹² es-Suyûtî, *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-luga*, 1/345.

⁹³ Ebû Ali el-Hasen el-Kayravânî İbn Reşîk, *el-Umde fi Mehâsiniş-Şi'ri ve Âdâbihi* (b.y.: Dâru'l-Ciyil, 1981), 2/248.

güzel gördüğü şekilde düzenlemiştir. Bunlar şiire yapılan köklü müdahaleler olmayıp bazı küçük tashihlerden ibarettir.

Genel olarak baktığımız zaman eski Arap şiirine hakimiyetinden dolayı döneminde kendisine başvuru olan önemli şiir eleştirmenlerinden olmuştur. Yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerde de görüldüğü üzere başta Asmaî olmak üzere, Ebû Ubeyde, Ebû Nûvâs gibi şairler şiirlerini Halef'e arz etmiş ayrıca diğer bazı şairlerin şiirleri hakkında sorular sormuşlar, Halef de hem onların şiirleri hakkındaki hem de sordukları diğer bazı şairlerin şiirleri hakkındaki eleştirilerini onlarla paylaşmıştır. Halef'in yaptığı eleştiriler muhatapları tarafından kabul edilmesi, ona karşı herhangi bir itirazda bulunulmaması da Halef'in edebi tenkit alanındaki otoritesini göstermektedir.

SONUÇ

Eski Arap şiirinin günümüze aktarılmasını sağlayan faktör hiç şüphesiz şiir râvileridir. Çalışmamızda ele aldığımız Halefu'l-Ahmer de bu şiir râvilerinin en önemlilerindedir. Abbasi Dönemi başlarında genellikle sözlü olarak aktarılan şiirin tedvinine geçildiği ve bilhassa Basra ve Kûfe şehirlerinde şiir rivayetine önem verildiğini görüyoruz. Halef'in ise Basra'daki ekolün öncülüğünü yapmıştır..

Yunus b. Habîb, Ebu Amr b. A'la gibi önemli dilcilerden dersler alan Halef, şiirle ilgili bilgisini aynı zamanda Kûfe rivayet ekolünün de öncülüğünü yapan Hammâd er-Râviye'den almıştır. Bununla birlikte özellikle rivayet ve edebi eleştiri alanında ön plana çıkan Asmaî, İbn Sellâm el-Cumâhi gibi önemli talebeler de yetiştirmiştir.

Arap dilinin teşekkülünde büyük önemi olan semâ metodunu başarılı bir şekilde uygulayan Halef, eski Arap şiirinin gelişimi Cahiliye dönemi şiirlerinin tespit edilmesi ve topluma en sahih bir şekilde aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır. Çünkü Kurân-ı Kerim ve hadislerin bir kısım kapalı lafızlarının izahında kullanılan ve şahit/şevâhid diye ifade edilen beyitler hep bu metot ile bir araya getiriliyordu. Halef'in bir araya getirdiği bu şiirlerin dil âlimleri tarafından şevâhid olarak kullanıldığını görmekteyiz.

Halef'in şiir alanındaki yetkinliği konusunda hemen hemen bütün dilciler ittifak etmektedirler. Halef'in talebelerinden İbn Sellâm el-Cumâhi'nin "*Arkadaşlarımız insanlar arasında şiiri en iyi anlayan ve en doğru söyleyenin Halefu'l-Ahmer olduğu konusunda hemfikirdirler. Biz Halef'den herhangi bir haber aldığımızda veya bir şiir işittiğimizde o şiiri ve haberi söyleyenden de alma ihtiyacı hissetmezdik*" ifadeleri aslında Halef'e olan güvenin ne denli yüksek olduğunu göstermektedir. Arap şiirine hakimiyeti konusunda Arap dilcilerin ittifak etmiş olmalarına rağmen şiirlerinin güvenilirliği konusunda

aynı ittifakın olmadığını görmekteyiz. Bir kısım âlimler Halefu'l-Ahmer'in Cahiliye şairleri adına ustalıklı şiir uydurduğunu, kimsenin bunu fark etmediğini söylemişlerdir.

Halef'e isnad edilen suçlar hased, kin ve kıskançlık gibi sebeplerden olduğunu görmekteyiz. Bunun yanı sıra Halef'in Arap asıllı olmaması da uydurma suçlarına maruz kalmasının sebeplerinden olduğunu söyleyebiliriz. Buna bağlı olarak dini ve siyasi anlamda birçok âlimden farklı düşünmesi, alevî olması uydurmacılık ithamlarına maruz kalmasına sebep olduğunu söyleyenler olmuştur.

Halef'in şiirler uydurarak insanları yanıltmak için böylesi bir yola girmesinin uzak bir ihtimal olduğunu ifade edebiliriz. Zira Asmaî, İbn Sellâm el-Cumâhî ve Ebû Amr gibi şiirde otorite olan dilciler onun rivayetlerinin mevsukiyeti konusunda olumlu görüşlerini zikretmişlerdir. Yine el-Câhız'a baktığımız zaman Halef'in rivayetlerine güveniyor olmalı ki, ondan birçok şiir aktarmıştır. Eski Arap şiiri bilgisine sıkıca sarılan Halef'in şiir sahasındaki ustalığını ortaya koymak ve edebî zevk elde etmek maksadıyla birtakım şiirlere benzer şiirler yazıp onların benzerini ortaya koymuş olması da mümkün görünmektedir.

Şiir rivayetinin yanı sıra Halef'in edebi tenkit yönünün de çok baskın olduğunu görmekteyiz. Dönemin önde gelen şairleri eski Arap şiiri konusunda geniş bilgi birikimi olduğunu düşündükleri Halef'e gelerek şiirlerini arz etmiş ve onun görüşlerini itiraz etmeden dinlemişlerdir. Yani Halef sadece bir râvi olarak değil bununla birlikte bir şiir eleştirmeni olarak da karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmer, Ebû Muhriz Halef. *Mukaddime fi'n-nahv*. thk. İzzeddin et-Tenûhî. Dımeşk: y.y., 1961.
- Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: y.y., 1423.
- Cumâhî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Ubeydillâh. *Tabakâtu Fuhûlî's-Su 'arâ'*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.
- Çağmar, M. Edip. *Halefu'l-Ahmer ve Mukaddime fi'n-Nahv Adlı Eseri*. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2006.
- Çetin, Nihad M. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi-I (Cahiliye Dönemi)*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2014.

- Durmuş, İsmail. "Halef el-Ahmer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/234-236. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Esed, Nâsıruddîn. *Masâdiru's-Şi'ri'l-Câhiliyye*. Beyrût: Dâru'l-Ciyîl, 1988.
- Goldziher, Ignace. *Klasik Arap Literatürü*. çev. Rahmi Er - Azmi Yüksel. Ankara: Vadi Yayınları, 2012.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût. *Mu'cemül-üdebâ'*. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- Hâtimî, Ebû Alî Muhammed b. Hasen (Hüseyn) b. Muzaffer el-Bağdâdî. *Hilyetu'l-Muhadara*. thk. Cafer el-Kettânî. 2 Cilt. Irak: Dâru'r-Reşid, 1979.
- Hüseyn, Tâhâ. *Fiş-Şi'ri'l-Câhili*. Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısıriyye, 1926.
- İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-İkdü'l-Ferîd*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1404.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân. *el-Hasâis*. 3 Cilt. b.y.: el-Heyetu'l-Mısıriyyetu'l-Amme, ts.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Cemheretu'l-Luga*. thk. Remzî Münîr el-Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. *Vefayâtu'l-A'yân*. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrût: Dâru Sadr, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Yûsuf b. Aḥmed b. 'Abdullâh İbn Yûsuf. Cemâleddîn. *Muğni'l-Lebib 'an Kutubi'l-E'arîb*. thk. Mâzin Mübarek. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1985.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *el-Mearif*. thk. Servet Ukkâse. Kâhire: el-Heyetu'l-Mısıriyyetu'l-Amme, 1992.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *eş-Şi'r veş-şu'arâ'*. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1423.
- İbn Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. Beyrût: Dâru'l-Marife, 1997.
- İbn Reşik, Ebû Alî el-Hasen el-Kayravânî. *el-Umde fi Mehâsini's-Şi'ri ve Âdâbihî*. 2 Cilt. b.y.: Dâru'l-Ciyîl, 1981.
- İbnu'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn. *Nüzhetü'l-elibbâ'*. thk. İbrâhîm es-Samarrâî. Zerkâ: Mektebetu'l-Menâr, 1985.
- İbnu'l-Mu'tez, Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed. *Tabakâtu's-Şuarâ*. thk. Abdussettâr Ahmed Ferrâc. Kâhire: Dâru'l-Maârif, ts.
- İsfahânî, Ebû'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Aḥmed el-Kureşî. *el-Eğâni*. thk. Semîr Câbir. 24 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Kâlî, Ebû Alî İsmâil b. el-Kâsım b. Ayzûn. *el-Emâlî*. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-Mısıriyye, 1926.

- Kıfî, Ebü'l-Hasen Cemâluddîn Ali b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî. *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*. 4 Cilt. Beyrût: el-Mektebetu'l-Unsuriyye, 1424.
- Kılıçlı, Mustafa. *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.
- Lugavî, Ebu't-Tayyib. *Merâtibu'n-Nahviyyîn*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2009.
- Merzûbânî, Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd. *el-Müveşşah*. b.y.:Nahdatu Mısır, ts.
- Nişâbî, Mecduddîn. *el-Müzakeretu fî Elkâbiş-Şuarâ*. Bağdat: Dâruş-Şuûni's-Sekâfiyyeti'l-Amme, 1988.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg. *el-Vâfi bi'l-Vefayât*. thk. Ahmet el-Arnâût - Türkî Mustafa. 29 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl. *Hâssu'l-Hâs*. thk. Hasan el-Emîn. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayye, ts.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sırâcuddîn. *Miftâhu'l-'Ulûm*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- Seller, Yusuf. *Şirde İntihal Meselesi ve Arap Şiirine Yansımaları*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2021.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn. *Buğyetu'l-Vuât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 2 Cilt. Sayda: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn. *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-luga*. thk. Fuâd Ali Mansûr. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Tâî, Abdullatîf Hammûdî. "Halefu'l-Ahmer beyne yedey'il-Kadâi'l-Edebi". *Mecelletu'l-Âdâb* 90 (2009), 119-161.
- Yıldız, Şerafettin. "Fergâna Asıllı Türk Âlimi Ebû Muhriz Halef b. Hayyân el-Basri". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 12 (1998), 105-117.
- Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic. *Tabakatu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. b.y.: Dâru'l-Maârif, ts.